

De directeur van Nederlands Oosten

Daniël Krantz en de Nederlandsche Oost Compagnie

Steven Bergwerff

3374939

S.Bergwerff@students.uu.nl

Onderzoeksseminar III (200900123)

Biografisch project

21 juni 2010

Inhoudsopgave

Inleiding	3
I Koopmanszoon, bankdirecteur en oostkolonisator	5
II De leiding van de oostinzet	13
III De strijd om de macht	20
IV De nasleep van een koloniale droom	29
Conclusie	33
Noten	35
Bronnen en Literatuur	40

Inleiding

De Nederlandsche Oost Compagnie (N.O.C.) was een onderneming die in de Tweede Wereldoorlog de uitzending van Nederlandse ondernemers, boeren en arbeiders naar de door Duitsland bezette gebieden in Oost-Europa coördineerde en stimuleerde, met als doel de exploitatie en kolonisatie van die gebieden. Meinoud Marinus Rost van Tonningen, een van de voormannen van het Nederlands nationaalsocialisme, was de grote man achter de totstandkoming van de N.O.C. Daniël Krantz, zoon van een lakenfabrikant en bankdirecteur in Dordrecht, raakte bij de onderneming betrokken als directeur. Waar de onderneming aanvankelijk een rooskleurige toekomst met enorme mogelijkheden in het vooruitzicht had, liep zij tegen het einde van de oorlog uit op een totale mislukking. Niet alleen extern, maar ook intern was er van alles bij de onderneming mis. Krantz leek als directeur van grote invloed op de hele bedrijfsontwikkeling te zijn geweest, maar hij maakte deel uit van een enorm machtsspel binnen de N.O.C. Zijn invloed op de N.O.C. is voor een groot deel altijd onduidelijk geweest.

Dit schrijven is gewijd aan de vraag hoe Daniël Krantz in het machtsspel binnen de N.O.C. stond. Om hier een goed en genuanceerd antwoord op te kunnen geven is het noodzakelijk allereerst duidelijk voor ogen te krijgen hoe Daniël Krantz van koopmanszoon tot N.O.C.-directeur werd. Daarna moet gekeken worden naar hoe de formele verhoudingen binnen de N.O.C.-top lagen. Hierop volgt een beschrijving van hoe Daniël Krantz in verhouding stond tot de andere N.O.C.-kopstukken. In het laatste hoofdstuk zal beschreven worden wat het einde van de oorlog veranderde aan het leven van Daniël Krantz. Al deze kennis samen moet resulteren in een sluitende conclusie.

Over de N.O.C. is niet veel geschreven. De naam van de onderneming komt regelmatig terug in allerlei werken, variërend van werken over Rost van Tonningen tot in geschiedenissen van de Oekraïne, maar werken specifiek over de N.O.C. bestaan nagenoeg niet. Binnen de historiografie is de N.O.C. wel een opkomend thema. Het meest voor de hand ligt hierbij een grote belichting van de persoon van Rost van Tonningen, die als brein achter de onderneming en meest besproken man de belangrijkste persoon binnen de gehele N.O.C. lijkt. Andere personen, zoals Krantz in zijn functie als directeur, worden hierbij veelal

onderbelicht. Over de persoon van Daniël Krantz is nog nooit een werk gepubliceerd. Zijn naam komt geregeld voor met simpelweg de vermelding van zijn directeursfunctie, maar over zijn achtergrond, zijn functioneren binnen de N.O.C. en zijn persoon is tot dusverre vrijwel niets bekend. Dit onderzoek is dus een eerste beschrijving van de persoon Daniël Krantz, met de nadruk op zijn functioneren binnen de N.O.C.

Om tot dit resultaat te komen is veel onderzoek verricht naar bronnenmateriaal in het Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging in het Nationaal Archief in Den Haag. Bronnenmateriaal in het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam en enige secundaire literatuur hebben hierbij aanvullende informatie geboden. De nadruk lag echter duidelijk op primair bronnenmateriaal. Door nauwkeurig onderzoek en weloverwogen interpretatie is uiteindelijk dit schrijven tot stand gekomen over de positie van Daniël Krantz binnen de Nederlandsche Oost Compagnie.

HOOFDSTUK I

Koopmanszoon, bankdirecteur en oostkolonisator

Daniël Krantz werd op 21 februari 1885 geboren in Leiden.¹ Zoals de naam al doet vermoeden, werd hij geboren in een familie die zijn oorsprong vindt in Duitsland. Sinds 1750 is de familie echter al woonachtig in Nederland.² Johannes Justus Krantz werd in 1774 de eerste uit de familie die in Nederland geboren werd.³

Johannes Justus Krantz begon aan het begin van de negentiende eeuw zijn eigen lakenhandel en stoffenwinkel in Den Haag. Na jaren van uitbreiding en een verplaatsing van de activiteiten naar Leiden, werd de onderneming, inmiddels uitgegroeid tot een laken- en wollen stoffenfabriek, in 1826 omgedoopt tot firma J.J. Krantz en Zoon.⁴ In de decennia die volgden werden steeds meer generaties Krantz als eigenaren of firmanten betrokken bij het bedrijf. De vader van Daniël, de in 1853 geboren Cornelis Hendrik Krantz, was de kleinzoon van oprichter Johannes Justus en werd daarom in 1877 medefirmant van de onderneming.⁵

De ouders van Daniël, Cornelis Hendrik Krantz en de Amsterdamse Angelina Maria Henriette van Dijk, trouwden op 24 mei 1883 in Amsterdam.⁶ In 1884 werd het eerste kind geboren, Boudewijn Fanciscus. Na Daniël, geboren op 21 februari 1885, volgden op 25 juli 1886 nog Leonard Pieter, en op 14 september 1888 Adriaan.⁷ Als medefirmant van de wollen stoffenfabriek verdiende Cornelis Hendrik Krantz een aanzienlijk inkomen.⁸ De vier zoons kregen zodoende een behoorlijke, maar wel zeer strenge opvoeding. Vader Krantz paste autoritaire Pruisische opvoedingsmethoden toe, waarmee de Duitse wortels van de familie duidelijk naar voren kwamen.⁹ De wijze van opvoeden zou een van de belangrijkste oorzaken zijn van de ontwikkeling van Daniëls minderwaardigheidscomplex en negatieve kijk op het leven.¹⁰

Net als zijn broers doorliep Daniël Krantz de Lagere School in Den Haag met goed gevolg.¹¹ Gezien zijn goede schoolresultaten en de financiële ruimte die zijn ouders hadden, volgden na zijn lagere schoolperiode enkele jaren van gymnasiaal onderwijs. Na ook hier een diploma te hebben gehaald, vertrok Krantz naar Leiden voor een studie in de rechten. Krantz legde hier contacten die hij jarenlang zou onderhouden. Veel van zijn latere vrienden bevonden zich net als hij eveneens in de juridische kring, en met enkelen van hen had hij

nog samen gestudeerd.¹² Krantz behaalde uiteindelijk na jaren van studie zijn titel, en mocht zich voor de rest van zijn leven meester in de rechten noemen.¹³

Na zijn studietijd leek Krantz klaar voor actieve deelname in het bedrijf dat zijn familie al ruim een eeuw in bezit had. Wat van hem verwacht werd en feitelijk niets minder was dan een logisch vervolg in de lijn van zijn familie, gebeurde niet. Daniël Krantz zag niets in deelname in de lakenfabriek. Waar zijn broers Boudewijn Franciscus en Leonard Pieter in 1915 en zijn jongste broer Adriaan in 1918 deelgenoot werden in de onderneming, besloot Daniël af te zien van deelgenootschap.¹⁴ Hij had andere toekomstplannen, weg bij zijn familie en het familiebedrijf.

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Overal in Europa meldden grote aantallen enthousiaste vrijwilligers zich om welke reden dan ook aan om te dienen in de legers van de betrokken Europese naties. Ondanks dat Nederland zich afzijdig hield van de oplopende spanningen binnen het Europese continent en zijn neutraliteit boven alles wilde bewaren, vond ook in Nederland grote mate van mobilisatie van het leger plaats. Daniël Krantz, inmiddels afgestudeerd, meldde zich aan de vooravond van de oorlog aan als vrijwilliger in het Nederlandse leger. Ondanks dat hij een reden van vrijstelling had vanwege broederdienst, het principe van vrijstelling van de militaire dienstplicht als de dienstplichtige broers heeft of gehad heeft die de dienstplicht vervullen of reeds vervuld hebben, besloot hij het Nederlandse leger te dienen. Als ware vaderlandslievende voelde hij zich hiertoe verplicht.¹⁵ Met bezieling stortte hij zich in zijn dienstplicht. Hij ontwikkelde zich tot een militair in hart en nieren, en bereikte door de bezieling in zijn militaire opleiding de rang van reservekapitein.¹⁶ Tegen het einde van de oorlog raakte Krantz steeds meer teleurgesteld in de Nederlandse politiek. Verbolgen was hij over de ineenstorting van het Nederlands leger na het wegebben van de oorlogsdreiging en de terugkeer van de vrede in Europa. Hij creëerde zodoende een afschuw van de Nederlandse vooroorlogse kabinetten en de heersende oude politieke stromingen, die hij beschuldigde van het te gronde richten van het leger en de vloot en het ondermijnen van militaire discipline.¹⁷ Hij was van mening dat het Nederland, helemaal na het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1918, steeds meer begon te ontbreken aan vaste normen en begrippen, die houvast moesten geven aan het maatschappelijk leven. De teleurstelling in de huidige politiek en maatschappij leidden ertoe dat Krantz in de jaren na de Eerste Wereldoorlog steeds verder naar politiek rechts afzwaaide, en zodoende steeds meer zijn heil begon te zoeken in nationaalsocialistische beginselen.¹⁸

In de oorlog nog trouwde Daniël Krantz. Op 23 september 1916 trad hij in Den Haag in het huwelijk met Jacoba Roosenburg. Na de oorlog verhuisde het echtpaar naar Rotterdam, waar het tot eind jaren twintig gewoond heeft. De sterke voorliefde voor literatuur

die Krantz bezat, kwam hier duidelijk naar voren. Hij was jarenlang bestuurslid van het Rotterdamsch Lees kabinet en daarbij oprichter en jarenlang voorzitter van de literaire Rotterdamsche Kring. Daarbij was Krantz als bestuurslid van de Kralingse Schoolvereniging actief betrokken bij de school van zijn kinderen, die in de eerste jaren na de oorlog geboren waren.¹⁹ Het gezin van Krantz zou uiteindelijk gezegend worden met vijf kinderen, van wie de oudste in 1919 en de jongste in 1929 geboren werd.²⁰ In tegenstelling tot zijn eigen opvoeding probeerde Krantz zijn kinderen met toewijding en liefde groot te brengen. Hij stelde alles op alles om zijn kinderen een tegenovergestelde opvoeding te geven van de Pruisische opvoeding die zijn vader hem had gegeven.²¹

Na zijn tijd in Rotterdam verhuisde Daniël Krantz eind jaren twintig met zijn gezin naar Dordrecht. Hier raakte hij werkzaam in het Dordrechtse bankwezen. Halverwege de jaren dertig werd hij vanwege zijn goede verrichtingen benoemd tot directeur van de Dordrechtse Onderlinge Credietvereniging N.V. Krantz stond bekend als een respectabel en uiterst bekwaam man, en genoot veel aanzien in de financiële wereld.²²

Waar Krantz gekozen had voor een leven weg van de lakenfabriek in de financiële wereld en het bankwezen in het bijzonder, verkozen alle drie zijn broers een leven gerelateerd aan het familiebedrijf, zoals dat al generaties in de familie gebruikelijk was. Met de jaren verwierven Daniëls broers steeds meer expertise en aanzien binnen de onderneming en werden zij klaargestoomd voor hogerop. Twee sterfgevallen binnen de familie maakten hervormingen binnen het bedrijf echter noodzakelijk. Cornelis Hendrik Krantz, de vader van Daniël en zijn broers, overleed in december 1923.²³ Zijn drie zoons werden daarom als zijn erfgenamen de drie enige firmanten van de onderneming. Toen Boudewijn Franciscus, de oudste van de drie broer, in 1933 vrij jong en plotseling stierf op 49-jarige leeftijd, besloten beide overgebleven broers niet op dezelfde voet verder te gaan met het bedrijf. De familiefirma werd in datzelfde jaar nog opgeheven, en omgezet in een N.V. Op deze manier zouden de beide broers in het kapitaal van de onderneming deel kunnen nemen, zonder firmant en dus financieel ook privé verantwoordelijk te zijn.²⁴ In 1933 werden Leonard Pieter en Adriaan daartoe na ruim vijftien jaar deelgenoot binnen de onderneming te zijn geweest verantwoordelijk directeur van de nieuwe vennootschap J.J. Krantz en Zoon te Leiden.²⁵

Ondanks het feit dat Krantz zo goed bekend stond, stuitte zijn steeds duidelijker wordende nationaalsocialistische gedachtegoed velen tegen de borst.²⁶ Toch bleef Krantz openstaan voor andere meningen en debatteerde hij graag met vrienden en bekenden over politiekgeladen onderwerpen. Pogingen van mensen om hem heen om hem van zijn, door velen als kwalijk en tegendraads getypeerde gedachtegoed af te brengen, mochten echter niet baten. Krantz bleef vasthouden aan zijn idealisme. Toen in navolging van de

Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij van Adolf Hitler begin jaren dertig in Nederland de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.) werd opgericht, behoorde Krantz tot de eerste groep van mensen die zich bij de beweging aansloten. Krantz kon zich met zijn ideeën goed vinden in het partijprogramma van voorman Anton Mussert, en trad zodoende al in 1933 tot de beweging toe.²⁷

Evenals Daniël behoorde ook zijn broer Leonard Pieter tot de eerste leden van de N.S.B. Doordat beide broers al zo vroeg van de beweging lid werden en bovendien bekend stonden als zeer overtuigd nationaalsocialist, lijkt veel te zeggen voor de these dat de opvoeding die beide broers gekregen hebben van zeer grote invloed is geweest op hun nationaalsocialistische overtuiging. Bovendien zou hun jongere broer Adriaan, die later zelfs zou verklaren dat hij in zijn keuze voor lidmaatschap voorgestaan werd door zijn vader, in 1936 ook lid van de beweging worden.²⁸ Hoe het ook zij, al waren alle drie de broers lid geworden, de manier waarop zij zich in hun lidmaatschap ontwikkelden, verliep geheel anders. Leonard Pieter allereerst was actief N.S.B.-lid. Hij zou verschillende functies binnen de beweging vervullen, zoals de functie van groepsleider te Oegstgeest en de functie van Chef huisbezoeker, en verschillende functies binnen nevenorganisaties van de N.S.B. als de Nederlandsen Volksdienst en het Economisch Front. Daarbij was hij lid van de Landwacht, stond bekend als pro-Duits en zou tot het einde van de oorlog lid van de N.S.B. blijven.²⁹ Adriaan daarnaast werd dan wel enkele jaren later lid, maar bleef dit wel net als Leonard Pieter tot het einde van de oorlog, en zou bovendien ook verschillende functies binnen de beweging bekleden, waaronder die van kringleider van het Nederlands Arbeidsfront. Bovendien was zijn vrouw een Duitse, waren zijn twee oudste kinderen net als hijzelf lid van de N.S.B. en was zijn jongste dochter lid van de Jeugdstorm.³⁰ Leonard Pieter en Adriaan leken in hun lidmaatschap redelijk op elkaar, maar Daniël was een grote uitzondering. Na twee jaren van passief lidmaatschap zegde hij in 1935 zijn lidmaatschap alweer op. Onenigheid over bepaalde punten, met de raciale politiek, financieel-economisch beleid en de Nederlandse positie ten opzichte van Duitsland als voornaamste speerpunten, had vanaf het begin van zijn lidmaatschap al geleid tot een zeer sceptische houding ten overstaan van de N.S.B. Wachten was nog op een druppel die de emmer van onenigheid zou doen overlopen. Deze kwam met de publicatie van een artikel in een N.S.B.-blad in 1935. Daniël Krantz was het totaal niet eens met de strekking van het verhaal, en nadat een brief aan de leiding van de beweging waarin hij zijn beklag deed niet beantwoord werd, was hij klaar met de beweging. Zijn nationaalsocialistische ideaal bleef echter standvastig in hem branden.³¹

Krantz sloot zijn ogen niet voor de misstanden die met name in Duitsland onder het regime van Hitler aan het eind van de jaren dertig steeds meer de kop opstaken.³² De ellende die het nationaalsocialisme in het bijzonder aan de joden had gebracht, zou hem

zeer aan het hart zijn gegaan.³³ Krantz beschreef het antisemitisme als pervers, en achtte het bovendien totaal niet inherent aan de basisdoelen van het nationaalsocialisme. Krantz zou zich voor de oorlog actief hebben ingespannen Duitse en Oostenrijkse joden te helpen het Duitse Rijk te ontvluchten.³⁴ En zelfs tijdens de oorlog zou hij zich hebben blijven inspannen de joden actief te helpen. Na de oorlog zou een van Krantz' kennissen verklaren dat hij min of meer op de hoogte was van het feit dat Krantz joodse onderduikers in huis zou hebben.³⁵

Europa stevende eind jaren dertig af op een nieuwe oorlog. Adolf Hitler voerde een steeds agressievere politiek, waarbij hij aanspraak maakte op grote delen van het Europese continent. Gerechtigd door het idee van een Groot-Duitsland, waarbij alle Duitsers in Europa in een Duits rijk verenigd zouden worden, lijfde hij in maart 1938 allereerst Oostenrijk in, en in het najaar van dat jaar volgde het Sudetenland, de grensregio van Tsjechoslowakije grenzend aan Duitsland met een grote Duitssprekend bevolkingsdeel. De Europese machthebbers hoopten door toegeeflijk ten opzichte van Hitler te zijn de vrede ditmaal wel te bewaren. Echter nadat Hitler na de grensregio ook geheel Tsjechoslowakije onder de voet liep, zagen de Europese machten in dat er van gelegitimeerde aanspraak van Hitlers kant geen sprake meer was. Hitler diende een halt te worden toegeroepen, en garantie werd zodoende gegeven voor de Poolse grenzen. Bij de Duitse aanval op zijn oosterbuur op 1 september 1939, was de maat dan ook vol: Engeland en Frankrijk verklaarden Hitler de oorlog en Europa stortte zich in de Tweede Wereldoorlog.³⁶

Ondanks dat vanuit nazi-Duitsland verscheidene keren het respecteren van de Nederlandse neutraliteit werd bevestigd, vielen Duitse troepen op 10 mei 1940 Nederland binnen. Veel N.S.B.-ers en andere Nederlandse nationaalsocialisten verwelkomden de Duitsers met grote enthousiasme, en zagen hen als de doorslaggevende steun die er toe zouden bijdragen de Nederlandse staat om te vormen tot een sterke nationaalsocialistische natie. Ondanks het feit dat hij overtuigd nationaalsocialist was, keurde Daniël Krantz de Duitse inval niet goed. Hoewel hij van mening was dat de huidige Angelsaksische politieke inrichting funest was voor het vaderland en de stichting van een sterke nationaalsocialistische staat de enige weg was naar een rooskleurige toekomst voor de komende geslachten, zag hij geen noodzaak in de hulp van de Duitse oosterburen.³⁷ Nederland diende geheel onafhankelijk een nationaalsocialistische staat op te bouwen, als een vrij volk in een vrij vaderland. Om deze reden verbood hij zijn kinderen na de capitulatie met Duitsers contact te hebben, en liet hij het contact met de Duitse bezetter waar hij in zijn werkzaamheden niet altijd omheen kon van puur formele aard.³⁸ Toch bleef zijn houding richting de Duitse bezetter op gespannen voet staan, omdat hij wel langzaam maar zeker de werkelijke omvorming van de Nederlandse staat tot een nationaalsocialistische inzag.

Friciepunt bleef daarom wat hij belangrijker achtte: de vrijheid van het Nederlandse volk en vaderland of de stichting van een nationaalsocialistische staat onder Duitse bezetting.

Het feit dat Krantz in zijn functie als bankdirecteur uitblonk en alom bekend stond als zeer bekwaam, bleef ook de Duitse bezetter niet onopgemerkt. Krantz ontving met enige regelmaat verzoeken van de Duitsers om zich beschikbaar te stellen voor verschillende functies van vooral administratieve aard, of voor een benoeming tot burgemeester. Ook de *Niederlandische Grundstückverwaltung*, de organisatie die verantwoordelijk was voor de onteigening van joods onroerend bezit in Nederland, had inmiddels interesse in Krantz' werkzaamheden getoond.³⁹ Krantz weigerde zich echter lange tijd in te laten met de bezetter. Toch ging hij uiteindelijk overstag. In de vroege zomer van 1942 vroeg zijn Amsterdamse vriend Jan Robertson hem voor de functie van directeur van een nieuw op te richten Nederlandse Oost Compagnie (N.O.C.), een bedrijf dat de werkzaamheden op economisch gebied in de door de Duitsers veroverde gebieden in Oost-Europa in de toekomst zou gaan coördineren en aansturen.⁴⁰ Robertson had een lange voorgeschiedenis in de financiële wereld en was sinds 1941 directeur-secretaris van de Nederlandsche Bank, en kende Krantz daarom uit de bankierswereld. Omdat Robertson ook privé goede omgang had met Krantz, wist hij als geen ander van de expertise van Krantz op financieel gebied, en achtte Krantz daarom de ideale persoon voor de functie. Krantz was van mening dat het vanwege het doel van de onderneming begrijpelijk was dat de organisatie een deskundige op het gebied van het bankwezen als directeur aanzocht.⁴¹ Geheel in strijd met zijn eerdere houding ten opzichte van de Duitsers zegde Krantz daarom vrijwel direct toe. Hij was van mening dat zijn plicht als ware nationaalsocialist hem verbood nog langer afzijdig te blijven van de strijd voor een solide plaats voor de Nederlandse staat in de Nieuwe Orde in Europa.⁴² Krantz zag in het project van de N.O.C. de ideale manier om zijn krachten te schenken ten behoeve van het vaderland. Hij was van mening dat zijn bijdrage niet ten goede van Duitsland, maar ten goede van Nederland zou komen. Krantz aanvaardde zodoende de functie. Omdat de directeursfunctie een fulltime baan besloeg, viel de functie niet te combineren met Krantz' werkzaamheden bij de Dordrechtse Onderlinge Credietvereniging. Krantz kondigde daarom eind juni zijn vertrek aan bij de bankinstelling.⁴³

Krantz was bereid grote offers te brengen voor het aanvaarden van zijn nieuwe functie.⁴⁴ Ook hieruit blijkt zijn gedrevenheid en zijn wil om zich in te zetten voor de Nederlandse zaak in Oost-Europa. Allereerst diende Krantz nu zijn volledig anti-Duitse houding los te laten, doordat zijn functie het hem onmogelijk maakte niet met de bezetter in aanraking te komen. Krantz diende nauw samen te werken met de bezetter, omdat de nieuwe Nederlandse onderneming in zijn functioneren volledig afhankelijk was het goeddunken van de Duitsers. Hiermee nauw samenhangend is het feit dat Krantz zijn

maatschappelijke carrière op het spel zette. Krantz was zich bewust van de afkeer die het bekleden van de functie bij velen zou opwekken, en realiseerde zich volkomen dat dit dus zo goed als zeker zijn maatschappelijke ondergang zou worden.⁴⁵ Daarbij moest Krantz op financieel gebied een offer brengen. Zijn inkomen bij de Dordrechtse bankinstelling was hoger dan het salaris dat hij voor zijn functie bij de N.O.C. zou ontvangen, dus ook in dat opzicht ging hij erop achteruit. Ten slotte en waarschijnlijk het meest ingrijpend was het offer dat hij diende te brengen in persoonlijk en sociaal opzicht. Zijn nationaalsocialistische ideologische streven stond veelal haaks op de ideeën van zijn vrienden- en kennissenkring. De roeping die hij volgde scheidde hem dus geestelijk van zijn vrienden. Krantz stond bekend als een uitermate gezellig mens, dus ook dit laatste moet hem gespeten hebben.⁴⁶ Maar zijn functie leidde niet alleen tot een breuk met veel van zijn vrienden. Ook zijn gezin werd slachtoffer van zijn keuze. Het bleef hierbij niet alleen bij een diepe geestelijke verwijdering tussen enerzijds Krantz en anderzijds zijn vrouw en kinderen, die vanwege fel anti-Duitse sentimenten steeds meer moeite kregen met de acceptatie van hun man en vader. Jacoba Krantz zou hem uiteindelijk mede namens haar kinderen meedelen dat hij in de toekomst niet meer thuis zou kunnen komen, en dus op zoek kon gaan naar een eigen woonplaats.⁴⁷

De afkeurende houding van zijn gezin, vrienden en kennissen werd nog eens verergerd doordat hij in datzelfde jaar opnieuw zijn N.S.B.-lidmaatschap aanvroeg. Partijleider Anton Mussert had meerdere malen, in Krantz' ogen niet ten overvloede, benadrukt dat de nationaalsocialisten die kritiek op de beweging hadden, toch moesten toetreden tot de beweging, zodat zij actief bij konden dragen aan de verbetering van de N.S.B.⁴⁸ Krantz bleef een grote mate van onvrede over de bewegingen koesteren, met name door zijn afschuw over de gedragingen van vele leden en de houding van de N.S.B. ten opzichte van de Duitse bezetter, maar was zo gecharmeerd van de uitspraak van Mussert, dat hij uit plichtsgevoel besloot zich opnieuw aan te melden.⁴⁹ Actief binnen de beweging werd hij echter nooit. Uit tijdsgebrek zoals hij zelf verklaarde, heeft hij zich nooit ingezet de misstanden aan de kaak te stellen en pogingen ondernomen de beweging te verbeteren. Ook zou hij nooit een enkele functie binnen de N.S.B. bekleden.⁵⁰

Krantz was reëel genoeg dit alles voor het aanvaarden van zijn functie min of meer te hebben doordacht. Toch kon dit alles hem niet afhouden van zijn visie. Hij schaarde zijn eigen belangen ondergeschikt aan het algemeen doel dat hij voor ogen had. Hij was van mening dat de huidige generatie veel ellende moest doormaken, zoals dat bij elke revolutie het geval was, zodat voor de komende generaties in de verre toekomst een betere tijd zou aanbreken. Zijn persoonlijk offer zou dus ten bate zijn van zijn kinderen en eventuele

kleinkinderen.⁵¹ Zijn offer viel hem uiteraard zwaar, maar kon hem niet van zijn denken afbrengen. ‘Om de eigen woorden van Krantz te bezigen:

“Dit gaf mij een geweldige schok. Ik had niet in het minst gedacht dat het zoover zou komen. Ik bleef echter bij mijn besluit, omdat ik overtuigd meende te zijn, dat mijn particuliere belangen hadden achter te staan bij hetgeen ik in het algemeen belang achtte te zijn. Dit was het droeve begin van mijn nieuwe carrière.”⁵²

Daniël Krantz legde zijn verleden dus min of meer af om zich volledig te richten op zijn nieuwe carrière, waartoe hij zich verplicht achtte volgens zijn nationaalsocialistische ideologie. In lijn met zijn familie raakte hij dus ook actief betrokken bij het naziregime. Daniël Krantz volgde zijn broers niet in de lakenindustrie, maar ging hen dus toch wel achterna in deelname aan de Duitse oorlogszaak.

HOOFDSTUK II

De leiding van de oostinzet

Op 22 juni 1941 viel Duitsland op persoonlijk aandringen van Adolf Hitler de Sovjet-Unie binnen. Het niet-aanvalsverdrag tussen beide landen werd hiermee verbroken en Hitler begon zijn campagne tegen het bolsjewistische gevaar en voor de verovering van *Lebensraum* in het oosten.⁵³ Voor Nederland leek hiermee een grootse kans geboden. De bezetting van de veroverde gebieden in het oosten door de Duitse troepen schiep de mogelijkheid tot exploitatie van het gebied. Het Nederlandse volk, dat deel uitmaakte van de Germaanse volksstam en raciaal dus min of meer gelijk stond aan het Duitse volk, zou de mogelijkheid kunnen aangrijpen mee te werken aan de exploitatie van het oosten.⁵⁴

Vijf dagen na het begin van de Duitse aanval onder codenaam Operatie Barbarossa hield Arthur Seyss-Inquart, rijkscommissaris voor het bezette Nederland, een rede waarin hij het Nederlandse volk opriep 'de blik naar het oosten te richten:

“Uw voorvaderen zijn reeds 800 jaar geleden en steeds weer daarheen getrokken en belangrijke bouwstenen van de Europeesche cultuur en denkwereeld geweest. Sedert geslachten ontbreekt gij bij de vervulling van deze gemeenschappelijke Europese taak.”⁵⁵

Net als Hitler dat in Duitsland deed, verwees Seyss-Inquart naar de eeuwenoude traditie van West-Europese aanwezigheid in Oost-Europa. De Nederlandse bijdrage hieraan was volgens Seyss-Inquart al lange tijd veel te terughoudend geweest. Er was nu een perfecte mogelijkheid deze oude glorieuze traditie nieuw leven in te blazen, en wel onder bescherming van de Duitse veroveraar.

Voor de Duitse staatsleiding was het van groot belang om de veroverde gebieden in Oost-Europa zo snel mogelijk economisch te ontwikkelen. Dit uiteraard ter verrijking van de Duitse oorlogvoering en ter verwezenlijking van het nieuw te vormen Groot-Europees Economisch Blok. Gezien de omvang van het plan bleek echter al snel dat Duitsland niet in staat zou zijn dit geheel zelf uit te voeren. Het Duitse Rijksministerie voor de Bezette Gebieden in het Oosten, of kortweg het *Ostministerium*, zocht zodoende naar andere

mogelijkheden voor de verwezenlijking van de gestelde doelen met betrekking tot Oost-Europa. De gedachte kwam hiertoe op om Nederland bij dit plan in te schakelen.⁵⁶

In eerste instantie leek er vooral behoefte te zijn aan Nederlandse legerstroepen, maar al snel bleek er ook een groot tekort te bestaan aan boeren, arbeiders, kapitaal en kundige ondernemers voor de exploitatie van het oosten. Om in de Duitse vraag om steun aan Germaanse broedervolken als het Nederlandse te voldoen, vertrokken vanaf halverwege 1941 de eerste boeren met Nederlandse overheidssteun richting de veroverde Russische gebieden. Meer structuur kwam in de Nederlandse bijdrage aan de exploitatie van het oosten met de oprichting van de Commissie tot uitzending van landarbeiders naar Oost-Europa, de Culano, in november van dat jaar. Enkele groepen boeren en zelfs bouwvakkers vertrokken onder toezicht van de Culano in de maanden na de oprichting naar het oosten, maar van massale inzet van Nederlandse krachten kon zeker niet worden gesproken.⁵⁷

Langzaam maar zeker kwamen in Nederland stemmen op met een grootser doel voor ogen met betrekking tot de plaats van Nederland in de oostinzet. Toonaangevend in de ontwikkeling van dergelijke plannen was de hoge N.S.B.-functionaris Meinoud Marinus Rost van Tonningen, president van de Nederlandse Bank en Secretaris-generaal van het Departement van Bijzondere Economische Zaken.⁵⁸ Hoewel Rost van Tonningen over het algemeen weinig inbracht tegen de leidende positie van Duitsland, was hij heel duidelijk over de positie van Nederland in het oosten:

Nodig is in elk geval het behoud van het zelfstandige Nederlandse leiderschap op economisch gebied. De Verflechtung van Nederlandse bedrijven in de Grossraumwirtschaft mag de Nederlandse bedrijfsleiders dus niet neerdrukken tot het peil van procuratiehouders.⁵⁹

Rost van Tonningen, die aan het einde van de negentiende eeuw geboren was in Nederlands-Indië, had verschillende redenen voor zijn streven naar actieve Nederlandse deelname aan de oostinzet. Allereerst zocht hij naar middelen om het economisch bestaan van Nederland in verband met het kwijtraken van de koloniën te verzekeren.⁶⁰ Nu Indië verloren was gegaan aan Japan, moest Nederland in de Baltische landen en de Oekraïne een kolonisatie in gang zetten zoals dat ook in Indië was gebeurd. De gebieden in Oost-Europa leken hem bovendien veel geschikter om te dienen als de nieuwe Nederlandse levensruimte, aangezien naar zijn idee gebleken was dat het Germaanse ras bij nader inzien eigenlijk niet thuishoorde in de voormalig gekoloniseerde gebieden in het verre Indië.⁶¹

Een tweede reden voor de oostinzet was het proberen te verkrijgen van speciale rechten in de gebieden aldaar. Door actieve Nederlandse bijdrage aan de Duitse

oorlogseconomie tijdens de oorlog hoopte Rost van Tonningen na de onvermijdelijke Duitse overwinning een betere plaats voor Nederland te reserveren in de beoogde nieuwe economische orde in Europa. Om dit te verwezenlijken, zocht Rost van Tonningen al in de loop van 1941 contact met vooraanstaande Duitse autoriteiten als Heinrich Himmler, hoofd van de paramilitaire *Schutzstaffel* (S.S.) en het Duitse *Ostministerium*.⁶²

Langzaam maar zeker kregen de ideeën steeds meer gestalte. In het voorjaar van 1942 vond een voorlopige bespreking plaats tussen Rost van Tonningen en Hans Fischböck, commissaris-generaal van Financiën en Economie in Nederland, over het eventueel inschakelen van het Nederlandse element in de bezette gebieden in het oosten. Van Duitse zijde werd hierbij bekend gemaakt dat de Nederlanders bij een eventuele deelname in ieder geval gelijkberechtigd zou zijn aan het Duitse volk, omdat Nederlanders en Duitsers immers dezelfde Germanen waren. Bovendien bleek van beide zijden voordeel te bestaan bij economische deelname van Nederland. Veel leek verdere besprekingen daarom dan ook niet in de weg te staan. Groen licht vanuit het *Ostministerium* in Berlijn voor concrete stappen leidde uiteindelijk eind mei 1942 tot een definitieve bespreking, waarbij naast Fischböck en Rost van Tonningen nu ook onder meer de Nederlandse rijkscommissaris Seyss-Inquart en de N.S.B.-er F.B.J. Gips, leider van het Economisch Front, aanwezig waren. Het resultaat van de besprekingen was dat er een Nederlandse maatschappij zou worden opgericht die leiding zou moeten geven aan de Nederlandse inzet.⁶³

Voordat tot officiële oprichting kon worden overgegaan, diende volgens Rost van Tonningen nog aan enkele randvoorwaarden te worden voldaan. De eerste hiervan, de gelijkberechting tussen Nederlandse en Duitse kolonistoren, was van Duitse zijde reeds toegezegd en bleef dus ook van kracht. Een tweede voorwaarde betrof de concurrentiepositie vanuit Nederland. De naam die de onderneming zou krijgen, de Nederlandsche Oost Compagnie, was niet voor niets gekozen. De link met de aanvankelijk glorieuze zeventiende-eeuwse Verenigde Oost-Indische Compagnie ging verder dan alleen het streven naar een vergelijkbaar koloniaal succesverhaal. Rost van Tonningen beoogde net als de zeventiende-eeuwse onderneming een monopoliepositie te verkrijgen op de handel vanuit Nederland richting de oost. Hoewel het idee verscheidene hoge Duitse functionarissen tegen de borst stuitte, werd de monopoliepositie om de beoogde vruchtbare samenwerking op dit punt niet vast te laten lopen, toch toegezegd. Later zou blijken dat de praktijk anders uit zou wijzen, maar voor Rost van Tonningen was op dat moment weer aan een voorwaarde voldaan.⁶⁴ Een laatste punt was het noodzakelijk samen spreken met de organisatie van het Nederlands bedrijfsleven en met de Landstand, de belangenbehartiger voor boeren, vissers en tuinders, om de bereidheid tot deelname aan de nieuw op te richten organisatie te inventariseren. Nog voor de besprekingen echter volledig ten einde waren en

definitieve afspraken tussen de op te richten organisatie en de beide instanties gemaakt konden worden, kwam op 4 juni 1942 uit Berlijn het dringende verzoek bij de aanstaande leiding van de onderneming om onmiddellijk over te komen voor een eerste studiereis. Enerzijds bood dit een mooie kans om direct kennis te maken met het gebied waar de kolonisatie vanuit de onderneming aangestuurd plaats zou vinden, maar anderzijds zorgde het verzoek voor moeilijkheden. De wens bestond namelijk vanuit het bestuur om als gevolmachtigd aan de studiereis deel te nemen, waardoor de noodzaak ontstond tot onmiddellijke oprichting. Voor oprichting leek de onderneming in wording op dat moment echter nog niet helemaal klaar, omdat er nog geen definitieve afspraken waren met de Landstand en de organisatie van het Nederlands bedrijfsleven. Er werd daarom bij het *Ostministerium* op uitstel aangedrongen, maar er werd vanuit Berlijn geen gehoor gegeven aan het verzoek. Er zat zodoende niets anders op dan overgaan tot overhaaste oprichting. Op 6 juni 1942 werd als gevolg daarvan in het kantoor van de Amsterdamse notaris H. N. Groenier de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. opgericht.⁶⁵

Het doel van de N.O.C. werd in de statuten gesteld als 'het verrichten van werkzaamheden van elken aard op economisch gebied in de gebieden in het Oosten van Europa.' De werkzaamheden zouden plaatsvinden op basis van een octrooi: geen enkel ander persoon of lichaam was bij een besluit van Rost van Tonningen in zijn functie als Secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Zaken toegestaan werkzaamheden van economische aard te verrichten in de bezette gebieden in Oost-Europa. Het kapitaal voor de vennootschap bedroeg 2.500.000 gulden, verdeeld in 2500 aandelen met een nominale waarde van 1000 gulden. Bij de oprichting werden 500 aandelen geplaatst, waarbij bepaald werd dat de Nederlandse Staat, de Nederlandsche Bank en Amsterdam en Rotterdam als de twee grootste gemeenten van Nederland, ieder voor 125 aandelen en dus voor 125.000 gulden in het kapitaal van de N.O.C. zouden deelnemen.⁶⁶ De Nederlandsche Bank werd bovendien verplicht verder benodigde financiële middelen aan de organisatie ter beschikking te stellen.⁶⁷ Het hoofdkantoor van de vennootschap zou gevestigd worden in Den Haag.⁶⁸ Hier zouden ook de voorraden en uitrustingsstukken worden opgeslagen. In Berlijn en verschillende plaatsen in de Baltische landen en de Oekraïne zouden N.O.C.-vertegenwoordigers gevestigd worden.⁶⁹

Het bestuur van de vennootschap werd opgedragen aan de Directie. De Directie zou bestaan uit een of meer leden, gekozen door de aandeelhoudersvergadering. In tegenstelling tot de gebruikelijke gang van zaken zoals in de statuten voorschreven, werd in de slotbepaling van de statuten Daniël Krantz naar voren geschoven als eerste benoeming voor de functie van directeur. Krantz is dus nooit verkozen, maar door de oprichters zelf gevraagd en aangesteld.

De Directie stond onder toezicht van een Raad van Commissarissen en een dagelijks toezicht van een Raad van Toezicht. De Raad van Commissarissen zou bestaan uit een voorzitter en ten minste zes leden. De commissarissen zouden net als de Directie benoemd worden door de aandeelhoudersvergadering. De voorzitter werd echter benoemd door de Staat der Nederlanden.⁷⁰ Als grote man achter de totstandkoming van de organisatie zag Rost van Tonningen zichzelf als de aangewezen persoon voor de functie, en liet zich daarom door rijkscommissaris Seyss-Inquart benoemen tot eerste president-commissaris van de N.O.C.⁷¹ Als commissarissen werden voor de eerste keer zeven man aangesteld; veelal met verschillende achtergronden, maar wel allen sinds lange of kortere tijd lid van de N.S.B. Zo werden aangesteld allereerst de eerdergenoemde F.B.J. Gips, de leider van het Economisch Front en nauw betrokkene bij de oprichting van de N.O.C. Daarnaast Ir. F.E. Müller en E.J. Voûte, die sinds 1941 burgemeester waren van respectievelijk Rotterdam en Amsterdam, de beide steden die deelnamen in het kapitaal van de onderneming. Verder werden aangesteld Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen, een neef van Rost van Tonningen en voorzitter van de Kamer van Koophandel en H.C. van Maasdijk, de president van de Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap. Ten slotte werden Dr. C.W. Zahn en P. van Leeuwen Boomkamp benoemd, die ondanks het feit dat ze geen belangrijke maatschappelijke functies bekleedden toch bekwaam bevonden werden voor de functie van commissaris bij de N.O.C.⁷²

De Raad van Toezicht zou uit een voorzitter en twee of vier leden bestaan. De voorzitter zou iemand uit het Nederlands bedrijfsleven zijn, benoemd door de secretaris-generaal van het Departement voor Bijzondere Economische Zaken. Van de leden zou er een benoemd worden door de Nederlandsche Bank, en de overige leden door de aandeelhoudersvergadering van de N.O.C.⁷³ Als voorzitter werd F.B.J. Gips naar voren geschoven, die binnen de onderneming een dubbelrol zou vervullen als commissaris en voorzitter van de Raad van Toezicht. Besloten werd om voor de eerste keer twee leden aan te stellen. J. Robertson werd door de Nederlandsche Bank naar voren geschoven als lid van de Raad van Toezicht, vanwege zijn functie als directeur-secretaris bij de bankinstelling. Als tweede lid werd P. Hoekstra aangesteld, de secretaris, administrateur en algemeen vertrouwensman van Rost van Tonningen, die tevens zou fungeren als secretaris van de Raad.⁷⁴

Alle functies waren hiermee ingevuld en niets leek de N.O.C. meer in de weg te staan zijn werkzaamheden aan te vangen. Nu alles in kannen en kruiken leek, vertrok een dag na de oprichting, op zondag 7 juni, vanuit Den Haag een officiële delegatie voor een studiereis naar het oosten. Vijf Nederlandse en twee Duitse afgevaardigden, onder wie Gips, Robertson en Hoekstra, zouden onder leiding van Rost van Tonningen allereerst Berlijn aandoen, om vervolgens door te reizen naar de Baltische staten. De delegatie verbleef een

dag in de Duitse hoofdstad, waar besprekingen plaatsvonden met verschillende ambtenaren van het *Ostministerium* en met Rijksminister Rosenberg zelf, die de verantwoording droeg voor de bezette gebieden in het oosten. Op 9 juni werd vanuit Berlijn doorgereisd naar Estland, Letland en Litouwen, waar verschillende steden werden bezocht. Hier werden uitvoerige besprekingen gehouden, zowel met de Duitse bezettingsautoriteiten als met lokale bestuursambtenaren. Daarbij werden vele landbouw- en industriebedrijven en andere zaken bezocht, die van belang leken voor de toekomstige kolonisten.⁷⁵

Uit deze eerste reis bleek al hoeveel mogelijkheden er voor de N.O.C. op zoveel verschillende terreinen bestonden. Voor zover dit nog niet het geval was, had de N.O.C.-top nu bevestigd gekregen dat de onderneming bijna niet zou kunnen mislukken. Bij terugkomst in Nederland was het enthousiasme binnen de onderneming groot. De enige echter uit de leidinggevende tak van de onderneming die zelf nog niets van het oosten gezien had, en dus niet uit eigen ervaring kon spreken over de ogenschijnlijk onbegrensde mogelijkheden voor de N.O.C., was Daniël Krantz. Doordat onder meer de president-commissaris en de gehele Raad van Toezicht deelgenomen had aan de eerste studiereis, was Krantz in zijn functie van directeur de grote afwezige geweest. De verklaring hiervoor ligt echter in het feit dat Krantz pas zo kort voor de oprichting bij de N.O.C. betrokken raakte en hij niet van de ene op de andere dag zijn verplichtingen bij zijn vorige functie als bankdirecteur kon afsluiten. Toen Krantz door Robertson in de vroege zomer van 1942 werd aangezocht als directeur van de N.O.C., was de oprichting al zo goed als rond. Meer dan een kleine toevoeging aan de akte van oprichting was er niet nodig om Krantz tot directeur te maken. Het moment van oprichten, op 6 juni 1942 bij de notaris in Amsterdam, heeft dan ook buiten hem om plaatsgegrepen.⁷⁶ Later dan wie ook binnen de top van de onderneming begon Krantz zijn werkzaamheden bij de N.O.C., en Krantz was daarom de eerste maand dan ook niet meer dan directeur in naam. Pas op 13 juli 1942 begon Daniël Krantz officieel als directeur van de Nederlandsche Oost Compagnie.⁷⁷

Krantz kreeg als directeur een bescheiden pand aan de Pletterijkade in het centrum van Den Haag toegewezen als tijdelijke kantoorruimte. Ondertussen werd druk gezocht naar een ruimere locatie. Ruimtegebrek deed zich echter al na enkele dagen voelen. De werkzaamheden van de Directie bleken al zeer snel veel meer te omvatten dan aanvankelijk gedacht. Zodoende moest op korte termijn gezocht worden naar meer personeel om de werklast dragelijk te maken. De ruimte in het pand stond uitbereiding echter niet toe. Gelukkig voor Krantz kwam de beloofde nieuwe locatie zeer snel. De N.O.C. legde beslag op een veel groter pand aan de Amaliastraat waar de Directie prima in staat moest zijn haar verrichtingen uit te voeren. Het nieuwe pand werd precies een week na het begin van Krantz' werkzaamheden op 20 juli betrokken.⁷⁸

Krantz maakte in de zomer van 1942 een zeer ingrijpende verandering door. Aan het begin van 1942 leefde hij min of meer nog net zoals voor de oorlog. Hij was bankdirecteur en huisvader in Dordrecht, stond bekend als anti-Duits en ondanks de benadering van Duitse functionarissen voor verscheidene functies binnen het naziregime ging de oorlog in redelijke mate langs hem heen. Binnen enkele maanden veranderde zijn leven echter radicaal. Een toespraak van N.S.B.-leider Mussert deed hem ertoe besluiten het N.S.B.-lidmaatschap aan te vragen, en een gesprek met zijn vriend Robertson deed hem besluiten zijn oude functie op te geven en een ideaal te volgen. Krantz zou directeur worden van de N.O.C., en werd daarmee in naam een van de grote namen achter de Nederlandse bijdrage aan de oostinzet.

HOOFDSTUK III

De strijd om de macht

Bij de oprichting van de Nederlandsche Oostcompagnie bestond de top van de onderneming uit enerzijds de directeur, Daniël Krantz, en anderzijds de president-commissaris, Marinus Meinoud Rost van Tonningen. De machtsverdeling tussen beiden was vastgelegd in de statuten. Krantz was als directeur verantwoordelijk voor het bestuur. Hij stond hierbij onder toezicht van de Raad van Commissarissen en onder dagelijks toezicht van de Raad van Toezicht. Daarbij had hij voor bepaalde ingrijpende beslissingen, vooral van financiële aard, goedkeuring nodig van de voorzitter van de Raad van Toezicht. Ondanks deze beperkingen aan zijn macht was hij geheel zelfstandig verantwoordelijk voor de bestuursuitvoering. Toch had Rost van Tonningen zeer veel in te brengen in het bestuur van de vennootschap. Allereerst fungeerde hij als voorzitter van de Raad van Commissarissen ook als voorzitter van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen, van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen met de Raad van Toezicht, en van de aandeelhoudersvergaderingen. Hij kon hiermee dus een grote stempel drukken op de besluitvorming en andere zaken binnen de N.O.C. Daarbij had hij als voorzitter een zeer grote rol in het al dan niet bijeenroepen van vergaderingen, en kon hij deze dus naar eigen goeddunken beleggen of juist mijden. Verder was hij als voorzitter bevoegd de beslissingen te nemen, wanneer de stemmen staakten en er dus via de normale gang van zaken met meerderheid van stemmen geen uitsluitsel kwam. Ten slotte en wellicht de meest belangrijke schakel in zijn machtspositie was het feit dat hij door niemand geschorst of ontslagen kon worden. In de statuten was opgenomen dat ieder die door de aandeelhoudersvergadering was benoemd ook door de aandeelhoudersvergadering geschorst of ontslagen kon worden. Zowel de Directie als de leden van de Raad van Toezicht en de Raad van Commissarissen konden dus de laan uit worden gestuurd, maar over de voorzitter van de Raad van Commissarissen werd statutair geen woord gerept. Rost van Tonningen zou dus nooit door wie ook teruggeroepen kunnen worden.⁷⁹

Dit principe van beperkte mogelijkheid tot ontslag gold net zo goed voor de voorzitter van Raad van Toezicht. Voor deze functie lag de benoeming immers ook niet in handen van de aandeelhoudersvergadering, dus was ontslag ook uit deze functie niet gemakkelijk.

Bovendien was de Directie verantwoording schuldig aan de voorzitter van de Raad van Toezicht, wat laatstgenoemde veel invloed op de bestuursuitvoering verschafte. Wat Rost van Tonningen echter veel machtiger maakte, was het feit dat de Voorzitter van de Raad van Toezicht op zijn beurt weer verantwoording van zijn verrichtingen verschuldigd was aan de voorzitter van de Raad van Commissarissen.⁸⁰ Bovendien bepaalde hij in zijn functie van secretaris generaal voor Bijzondere Economische Zaken wie de functie van voorzitter van de Raad van Toezicht zou verkrijgen. Feitelijk stond Rost van Tonningen dus bovenaan in de bestuurshiërarchie, omdat feitelijk iedereen uiteindelijk aan hem verantwoording schuldig was. Juist in zijn functie als president-commissaris, had hij dus de sterkste positie binnen de N.O.C.

De positie van Krantz was in ieder geval aanvankelijk zeker niet zwak te noemen. Hij had dan wel verantwoording af te leggen voor zijn bezigheden, maar was zoals gesteld in grote mate vrij in het uitvoeren van het bestuur. Al zeer snel na de oprichting kwam hier echter verandering in. Rost van Tonningen besloot een technisch mededirecteur aan te stellen, die tevens zou fungeren als plaatsvervangend directeur bij afwezigheid van Krantz.⁸¹ Zijn oog viel hierbij op de Nederlandse S.S.-er Pieter Schelte Heerema. Heerema stond bekend als overtuigd nationaalsocialist en antisemiet, en stond ideologisch dicht bij Rost van Tonningen dan Krantz. Heerema had zich in juni 1941 aangesloten bij de Waffen-S.S om te vechten tegen het communistisch gevaar in het oosten, maar Rost van Tonningen had andere plannen met hem voor ogen. Hij verzocht S.S.-generaal Hanns Albin Rauter Heerema zodoende eind juni 1942 uit het oosten terug te roepen naar Nederland, met de boodschap dat de nieuw opgerichte N.O.C. op hem wachtte. Heerema had niets tegen de terugroeping naar Nederland in te brengen, en zou later zelf verklaren dat hij het als onmogelijk zag om het verzoek van Rost van Tonningen te weigeren. Rost van Tonningen wilde hem aanvankelijk als agent voor de N.O.C. naar Riga sturen, maar Heerema verkoos in Nederland te blijven. Rost van Tonningen respecteerde zijn wens, en stelde hem daarop aan op een functie net onder Krantz, als mededirecteur, belast met de technische zaken.⁸² Heerema werd zodoende eind augustus 1942 technisch directeur, fungerend naast algemeen directeur Krantz.⁸³ Krantz had dus vanaf dat moment niet alleen nog maar verantwoording af te leggen voor zijn bestuursdaden, maar had ook altijd rekening te houden met de ideeën van een mededirecteur.

Intussen namen de werkzaamheden voor de Directie alsmaar toe. De onderneming breidde snel uit en om zelf de tot dusverre geboekte resultaten te inventariseren en om goed in te spelen op de veranderingen in de gang van zaken in het oosten, werden regelmatig delegaties vanuit de N.O.C.-top naar de Oekraïne en de Baltische landen gestuurd om de situatie daar te bekijken. Adequaat inzicht was immers vereist om de kolonisatie juist te

coördineren en aan de sturen. De eerste delegatie van begin juni 1942 ging aan Krantz voorbij, omdat hij op dat moment nog niet begonnen was met zijn directeursfunctie. Aan de tweede delegatie, van 31 augustus tot en met 13 september en ditmaal naar de Oekraïne, nam Krantz wel deel. Hij werd vergezeld door Rost van Tonningen, die de leiding van de delegatie in handen had, Robertson, G.J. Ruiten, de directeur-generaal van de Landbouw, Boerenleider Evert Roskam, en de commissarissen Van Maasdijk en De Kock van Leeuwen. Voor het eerst zag Krantz nu zelf welke mogelijkheden open lagen voor de N.O.C. en welke verantwoording hij hierbij in zijn functie van directeur had. En hoewel hij aanvankelijk ieder contact met de Duitse bezetter wilde vermijden, zag hij in dat voor de inzet in het oosten herhaaldelijk contact met het *Ostministerium* in Berlijn inderdaad noodzakelijk was. Met het oog op het welslagen van de Nederlandse bijdrage aan de kolonisatie van Oost-Europa ondernam hij verschillende zakenreizen naar Berlijn.⁸⁴ In de maanden die zouden volgen zou hij hierbij vergezeld worden door Rost van Tonningen of afgewisseld worden door Heerema. Bovendien zou hij naast Berlijn ook andere buitenlandse zakenreizen beleggen, waaronder naar Rowno in de Oekraïne.⁸⁵

Gezien de ogenschijnlijk grote mogelijkheden tot Nederlandse bijdrage aan de oostinzet, ondernam de N.O.C. verscheidene stappen tot uitbreiding. Het personeel breidde zich allereerst snel uit. Eind september waren al 41 mensen in dienst bij de N.O.C.⁸⁶ Dit aantal zou zich in met de tijd alleen maar uitbreiden. Eind december zouden al 105 mensen bij de N.O.C. in dienst zijn, oplopend tot 368 precies een jaar later en 410 personen eind maart 1944.⁸⁷ Om het personeel te herbergen werden verschillende nieuwe panden in Den Haag betrokken, waarbij verschillende afdelingen veelal hun eigen vestiging kregen. Verder werd al in oktober 1942 een scholingsbedrijf nabij de huidige Litouwse hoofdstad Vilnius in gebruik genomen, waar scholing van de kolonisten op het gebied van landbouw plaats zou vinden. Ook werden zowel in Berlijn als in het Oekraïense Rowno en later ook in het Litouwse Wilna vaste vertegenwoordigers van de N.O.C. aangesteld.⁸⁸ Ten slotte werden verschillende dochterondernemingen opgericht, die de verantwoording kregen over specifieke werkzaamheden van de N.O.C. Verschillende leden van de top van de N.O.C. waren veelal betrokken bij de oprichting van de dochterondernemingen en kregen vaak dubbelfuncties te vervullen in zowel de top van de N.O.C. als in de top van de verschillende dochterondernemingen.

Als eerste werd hiertoe de Nederlandsche Oost Reederij N.V. in het leven geroepen. Officiële oprichting vond plaats op 3 september 1942. Krantz was nauw betrokken bij de oprichting, en werd dan ook een van de commissarissen van de Oost Rederij. De onderneming zou opereren vanuit de haven van Rotterdam en zou verantwoordelijk worden voor het uitvoeren van transporten, zowel ter zee en op de binnenvaart als te land.

Op 28 december 1942 volgde oprichting van de Nederlandsche Oost Visserij N.V., belast met het uitoefenen en bevorderen van de visserij in het oosten. Krantz had geen grote bijdrage aan de oprichting, maar zou als gedelegeerd commissaris voor de N.O.C. wel bij de dochteronderneming betrokken zijn.⁸⁹

De Nederlandsche Oost Bouw N.V. werd op 11 januari 1943 als derde dochteronderneming opgericht. Krantz had zich vergeefs verzet tegen de oprichting, waar technisch directeur Heerema juist nauw bij betrokken was. De onderneming werd verantwoordelijk voor het bevorderen en uitvoeren van allerlei soorten bouwwerken, met name wegen en woningen. Krantz zag hier geen heil in. Hij was van mening dat het doel van de Oost Bouw niet zou bijdragen aan de doelstellingen van de N.O.C., en 'dat de N.O.C. niet nog meer hooi op haar vork moest nemen.'⁹⁰ Bovendien werd al snel duidelijk dat de arbeiders waar de N.O.C. nu de verantwoording over zou krijgen in het oosten, door de S.S. beoogd werden als nieuwe dienstplichtigen voor de eigen werkzaamheden. Krantz doorzag dat een de Oost Bouw nooit in positieve zin voor het Nederlands belang uit zou pakken. Hij deed zodoende pogingen de oprichting tegen te gaan en later ook niet tegemoet te komen aan de wensen van de S.S., maar kon geen vuist maken. Hij weigerde echter wel commissaris te worden of op welke manier dan ook aan de organisatie deel te nemen.

Krantz stond wel weer achter de oprichting van de Nederlandsche Oost Handelsmaatschappij N.V., op 26 januari 1943. Vanuit Amsterdam zou de onderneming de goederenhandel met het oosten voor rekening nemen. Krantz zou ondanks zijn goedkeuren nooit commissaris van de onderneming worden of actief betrokken raken bij de organisatie. Ditzelfde beeld is terug te zien bij de Nederlandsche Oost Binnenvaart N.V. In combinatie met de Oost Reederij werd deze onderneming op 2 maart 1943 opgericht, en zou vanuit Rotterdam verantwoordelijk zijn voor de transporten op de binnenwateren en over land.

Waar Krantz wel weer betrokken bij raakte, was de Nederlandsche Oost Bagger N.V., welke op 11 maart 1943 werd opgericht en verantwoordelijk was voor het bevorderen en uitvoeren van waterbouwkundige werken. Krantz werd hier aangesteld als commissaris.⁹¹

Tot halverwege 1943 leek alles nog de goede kant op te gaan voor de N.O.C. Dankzij de blijvende groei van het personeelsaantal en de oprichting van steeds weer nieuwe dochterondernemingen met elk een eigen specifiek werkterrein, leek de N.O.C. een gezonde organisatie met een uitstekende toekomst in het verschiet. Er waren echter ook grote negatieve kanten die vanaf het begin al bestonden en moeilijk te verhelpen waren. De N.O.C. ondervond grote hinder van de volstrekt ondoorzichtige bestuursstructuur in het oosten. Voor het centrale gezag in Berlijn was het al moeilijk greep te krijgen op de verschillende machtsstructuren in het oosten, dus voor de N.O.C. was het helemaal onmogelijk het een en ander te overzien. Pogingen om invloed op het geheel uit te oefenen,

hadden dus helemaal geen reële kans van slagen.⁹² Bovendien werd aan de belofde gelijkberechting tussen Duitsers en Nederlanders dan wel symbolisch sterk vastgehouden, maar in praktijk kwam er van het principe vaak weinig terecht.⁹³ Daarbij kon er weinig gedaan worden aan het achterblijvende enthousiasme van zowel potentiële geldschietters en ondernemers als van arbeiders. Er kon maar heel moeilijk gebroken worden met het beeld van de N.O.C. 'als een door N.S.B.-ers geleide onderneming die uitsluitend voor de Duitse oorlogseconomie werkte.' Ten slotte stonden ook veel Baltische en Oekraïense burgers erg negatief ten opzichte van de Nederlandse kolonisten en was het daarom voor vele uitgezonden erg moeilijk het beoogde welvarende bestaan in Oost-Europa op te bouwen.⁹⁴

Niet alleen extern verliep er veel niet zoals aanvankelijk gehoopt, maar ook intern ging het bij de N.O.C. een verkeerde kant op. Rost van Tonningen, de grote man en drijvende kracht achter de organisatie, begon de N.O.C. steeds duidelijker naar eigen hand te zetten. Dankzij zijn functie als president-commissaris had hij veel in te brengen in de organisatie, en was hij in staat grote invloed uit te oefenen op wie wel of niet bij de onderneming betrokken werden. Al bij de oprichting had hij hierdoor een groot aantal functionarissen binnen de N.O.C.-top gehaald van wie hij verzekerd was van hun loyaliteit. Dit aantal wenste hij met de maanden uit te breiden. Eind 1942 begon hij hiertoe met de benoeming van zijn vertrouweling J.W.J. Tummers als accountant van de N.O.C. Tummers werd belast met het controleren van de boeken van de vennootschap en het verslagen van de door de Directie ontworpen Balans en Verlies- en Winstrekening.⁹⁵ Krantz had als directeur niets in te brengen tegen de benoeming van Tummers tot accountant. Blij was hij er zeer zeker niet mee. Hij kreeg doordat Tummers zijn financiële bezigheden controleerde veel met hem te maken, maar de omgang tussen beide verliep nooit soepel. Krantz had zich aanvankelijk bij het besluit neergelegd, maar besloot na enkele maanden toch zijn aversie tegen Tummers bekend te maken aan Rost van Tonningen. In een brief van 13 augustus 1943 liet hij Rost van Tonningen weten dat hij niet vanwege een vooropgestelde mening, maar vanwege het belang van de N.O.C. en de afbreuk die Tummers daartoe in zijn ogen deed, moeite had met Tummers.⁹⁶ Rost van Tonningen reageerde hierop de zaak goed te onderzoeken, maar tot maatregelen tegen Tummers zou het niet komen.⁹⁷

Een volgende stap voor Rost van Tonningen was het ontslag van technisch directeur Heerema. Hoewel Rost van Tonningen aanvankelijk zeer op hem gesteld was en hem persoonlijk bij de N.O.C. betrokken had, zorgde Heerema ervoor dat hij binnen een jaar al zijn krediet bij Rost van Tonningen verspilde. Heerema deed vanwege zijn hoge functie bij de Nederlandsche Oost Bouw verwoede pogingen zoveel mogelijk arbeiders naar het oosten te sturen. Hij nam hierbij niet altijd de binnen de N.O.C. hoogstaande en noodzakelijke vrijwilligheid van de oostgangers in acht. Daarbij rommelde Heerema op financieel gebied.⁹⁸

Rost van Tonningen wenste om deze redenen Heerema uit de N.O.C. te werken. Voor Krantz was dit een uitgelezen kans. Krantz was nooit blij geweest met de benoeming van Heerema tot zijn technische mededirecteur. Hij greep de mogelijkheid en bracht zijn moeite met Heerema en de administratieve chaos die Heerema veroorzaakte aan het licht. Hiermee zou hij een einde kunnen maken aan de dienstverplichting aan de S.S. via de Oost Bouw, en zou hij weer alleen staan in zijn functie bij de Directie.⁹⁹

Heerema zag in dat zijn positie niet meer te redden viel. Zowel zijn mededirecteur als de president-commissaris keerde zich tegen hem. Hij bood daartoe op 1 juni 1943 zijn ontslag aan bij de N.O.C., en zijn ontslag werd hem op 18 juli bij monde van Frederic Louis Rambonnet, adjudant en secretaris van Rost van Tonningen, verleend.¹⁰⁰ Behalve zijn directeursfunctie vervielen hiermee ook al zijn verrichtingen bij de dochterondernemingen. Het tijdperk van Heerema bij de Nederlandsche Oost Bouw kwam hiermee ten einde, en zo kwam er ook een einde aan het aanleveren van dienstplichtigen via de Oost Bouw aan de S.S. Ondanks dat Krantz zich altijd verzet had tegen de dochteronderneming, nam hij zijn taak als gedelegeerd commissaris voor de N.O.C. bij de Oost Bouw over. Later zou hij verklaren altijd tegen de Oost Bouw geweest te zijn gebleven, maar uit plichtsbesef en uit noodzaak om het wanbeleid van Heerema te keren, zich toch met de onderneming te hebben ingelaten.¹⁰¹ Voor de functie van technisch directeur zou Heerema geen opvolger krijgen; tot het einde van de oorlog zou Krantz alleen de Directie vormen.

Heerema zou na de oorlog verklaren dat hij zich al vanaf het einde van 1942 geleidelijk uit de onderneming gewerkt voelde door de toenemende macht van Tummers en Rambonnet.¹⁰² Dat Tummers als vertrouweling van Rost van Tonningen vanaf eind 1942 steeds meer binnen de organisatie te zeggen kreeg, is logisch te verklaren. De toenemende macht van Rambonnet die Heerema beschrijft lijkt minder logisch. Rambonnet bekleedde immers nooit een formele functie binnen de N.O.C. in de periode dat Heerema technisch directeur is geweest. Maar in zijn functie van adjudant en secretaris van Rost van Tonningen had hij invloed op alle terreinen waar Rost van Tonningen zich bewoog, dus ook al achter de schermen bij de N.O.C.¹⁰³ Een volgende logische stap voor Rost van Tonningen in het naar eigen hand zetten van de N.O.C. was dan ook de incorporatie van Rambonnet in de onderneming, waardoor Rambonnet ook formeel een grote mate van zeggenschap zou krijgen. In juli 1943 kwam daartoe de mogelijkheid bij een wijziging in de samenstelling van de Raad van Toezicht. Gips bedankte voor de functie van voorzitter van de Raad van Toezicht en Rost van Tonningen stelde eigenhandig in zijn functie van secretaris-generaal voor Bijzondere Economische Zaken Rambonnet als Gips' opvolger aan. Rambonnet werd zodoende op 12 augustus de nieuwe voorzitter van de Raad van Toezicht.¹⁰⁴

Rost van Tonningen had met de aanstelling van Rambonnet en Tummers in de top van de N.O.C. een stevig netwerk van vertrouwelingen om zich heen gecreëerd. De formele posities van beide functionarissen zouden in de toekomst alleen nog maar worden uitgebreid. Rost van Tonningen gebruikte hiervoor de frontonwikkelingen in het oosten. In de eerste maanden van 1943 verloor het Duitse leger de Slag om Stalingrad. De slag zou een keerpunt worden in de Tweede Wereldoorlog: de Duitse opmars werd een halt toegeroepen en langzaam maar zeker begon het Russische tegenoffensief. Het dreigende optrekken van het Rode Leger was een doorn in het oog van de N.O.C. en bemoeilijkte haar werkzaamheden in het oosten. Rost van Tonningen sloot zijn ogen niet voor de verwickelingen en besloot dat er verandering nodig was in de top van de N.O.C. Hij was van mening dat de huidige militaire toestand een snelle afwikkeling van zaken vergde. Hij besloot hiertoe 'de beslissingsbevoegdheid in zijn verschillende functies' te leggen in een nieuw op te richten orgaan: het Presidium, waar Tummers de leiding over zou krijgen. Door het Presidium zou bekort worden op 'den hiërarchischen ambtelijken weg van Directie, Raad van Toezicht over President-Commissaris naar de Departementen'. Bovendien zou het de 'controle der Rekenkamer op de gesties der onderneming' besparen.¹⁰⁵ Krantz werd verplicht de benodigde gelden beschikbaar te stellen. In naam werd hem hiervoor toegestaan inzage in de bestedingen van het Presidium te verkrijgen. In praktijk echter zou blijken, dat inzage hem categorisch geweigerd zou worden, en dat het Presidium dus grotendeels buiten hem om opereerde.¹⁰⁶

Krantz kon opnieuw niets tegen het besluit inbrengen. Rost van Tonningen werd gesteund door Rambonnet, en wanneer zowel de president-commissaris als de voorzitter van de Raad van Toezicht voor waren, kon Krantz in zijn functie als directeur weinig anders dan instemmen. De nieuwe regeling betekende een toename van de macht van Rost van Tonningen en zijn vertrouwelingen, en dat zou alleen maar ten koste gaan van Krantz' eigen positie.

Rost van Tonningen bleef doorgaan met het creëren van een netwerk om hem heen. In de maanden die volgden bedankten verschillende leden uit de top van de N.O.C. veelal uit onvrede over de koers die Rost van Tonningen met de organisatie voor ogen had, voor hun functies. Rost van Tonningen stelde op de opengevallen plekken overtuigde nationaalsocialisten en Duitsgezinden aan, die hem niet in de weg zouden staan en waarschijnlijk geen kritiek zouden leveren op zijn beleid. Kock van Leeuwen bedankte in de late zomer van 1943 als commissaris, en in plaats daarvan werden Ir. E. van Dieren en Krantz' jongere broer Leonard Pieter aangesteld. Beiden behoorden zij tot de oudste generatie N.S.B.-ers en kenden Rost van Tonningen goed. Ook de nieuwe leden van de Raad van Toezicht, Ir. W.T.M. de Lestrioux Hendrichs en de S.S.-er G.J. Ruiter, die eind

1943 aangesteld werden in plaats van Hoekstra, stonden ideologisch dicht bij Rost van Tonningen.¹⁰⁷ Rost van Tonningen incorporeerde zodoende steeds meer mensen die hem zijn gang zouden laten gaan. De gehele Raad van Toezicht en ook vrijwel de gehele Raad van Commissarissen stond naar zijn hand. Krantz kreeg hierdoor nog weer minder in te brengen in de besluitvorming van de N.O.C.

Krantz bleef de titel van directeur voeren, maar in werkelijkheid had hij tegenover Rost van Tonningen dus niets te vertellen. Omgeven door de leden van zijn Presidium, handelde Rost van Tonningen als de enige leidende figuur. Krantz zag in dat de N.O.C. steeds duidelijker een koers ging varen die hem tegenstond, en dat zijn positie binnen de organisatie steeds verder werd aangetast. Toch besloot hij niet bij de organisatie te vertrekken. Allereerst weigerde hij uit koppigheid zijn functie neer te leggen. Hij was aangesteld als directeur en zou dan ook in goede en kwade dagen alles op alles zetten om bij te dragen aan het doel van de onderneming, waar hij volledig achterstond. Een tweede en nog veel belangrijkere reden was dat Krantz van mening was dat hij de onderneming voor erger wilde behoeden. Hij dacht dat het alleen nog maar erger zou worden wanneer hij zou vertrekken, en met het oog daarop bleef hij aan als directeur.¹⁰⁸

Omdat Krantz probeerde de koers van de N.O.C. nog zo goed mogelijk bij te sturen, schuwde hij niet de misstanden en de oorzaken die hij daarvoor zag kenbaar te maken aan Rost van Tonningen. In een brief van 13 november 1944, op het moment dat het Rode Leger steeds verder zijn opmars naar het westen maakte en de hele oostinzet bijna onvermijdelijk een mislukking leek te zijn geworden, stelde hij de wantoestand en de oorzaken daarvan aan de kaak. Hij schreef Rost van Tonningen in zijn brief dat de N.O.C.-top als collectief in zakelijk opzicht meermalen heeft gefaald. Als oorzaken noemde hij allereerst 'de groote haast, waarmee steeds gewerkt moest worden.' Daarnaast noemde hij het feit dat de leidinggevenden van de N.O.C. 'nooit in voldoende mate de beschikking hadden over werkrachten van behoorlijk karakter, van voldoende kennis van zaken en den noodigen ijver.' Verder noemde hij 'de geringe medewerking van de Deutsche autoriteiten zoowel in Duitschland als ook in de bezette Oostgebieden,' en stelde daarbij dat in menig opzicht zelfs gesproken moet worden van bedekte, ja soms van openlijke tegenwerking.' Ten slotte noemde Krantz het feit dat de 'Gleichberechtigung een klank was zonder een grond van werkelijkheid.' Door al deze oorzaken was de N.O.C. volgens Krantz 'in een kwaad daglicht komen te staan ten opzichte van onze eigen volksgenooten, die nooit, althans nooit voldoende zullen weten, hoe wij steeds trouw hebben moeten vechten tegen een te kort aan goede trouw, tegen contractbreuk en ondeskundigheid.'¹⁰⁹ Hij deed in zijn schrijven dus op geen enkele manier afbreuk aan de idealen en bedoelingen van de N.O.C., maar keerde zich alleen tegen de misstanden die daarbij de kop op staken.

Terwijl bijna de gehele N.O.C.-top inzag dat de onderneming een grote mislukking geworden was, deed Rost van Tonningen weinig met de kritiek van Krantz, en ondernam geen enkele stap iets te veranderen aan de wankelende oostinzet. Elke vordering van het Russische tegenoffensief in Oost-Europa zorgde echter voor meer onrust binnen N.O.C., waar de top hard bezig was de schuld van het mislukken bij anderen te leggen. Vooral Krantz moest het daarbij ontgelden.¹¹⁰ Krantz was tegen het einde van 1944 naar Berlijn vertrokken, om de belangen van de N.O.C. beter te kunnen behartigen en te redden wat er daar nog van de Nederlandse oostinzet te redden viel.¹¹¹ Zijn afwezigheid gaf de N.O.C.-top in Den Haag een perfecte kans Krantz als zondebok aan te wijzen. Rambonnet zette zijn mening over Krantz in een brief aan Rost van Tonningen uiteen, en eiste daarbij Krantz' ontslag. Hij beschuldigde hem hierbij van het tegenwerken van de werkzaamheden van het Presidium, het onophoudelijk zwartmaken van Tummers in zijn functie als accountant, het verkwisten van geld van de onderneming zonder statutaire toestemming en nalatigheid in zijn verplichtingen als Directie van de onderneming.¹¹² Rost van Tonningen hield Krantz echter de hand boven het hoofd en achtte het vanwege Krantz' prestaties in de eerste jaren van zijn directeurschap niet rechtvaardig hem zomaar te ontslaan. Hij stuurde Krantz daarom de beschuldigingen door, en Krantz wees alle punten natuurlijk af.¹¹³

Krantz keerde in het voorjaar van 1945 terug naar Nederland. Onduidelijk was hoe het nu verder moest met de N.O.C. De leden van de top van de onderneming lagen door de vele beschuldigingen totaal met elkaar overhoop en Oost-Europa, waar het de onderneming uiteindelijk allemaal om te doen was, was door de Russen uit Duitse handen bevrijd. Een nieuwe koers hoefde er echter niet meer worden uitgezet, aangezien in de vroege meidagen van 1945 het Duitse Rijk volledig instortte en de N.O.C. zijn toekomst door de bevrijding van Europa werd ontnomen.

De nasleep van een koloniale droom

Op 5 mei 1945 werd Nederland bevrijd door de Geallieerde legers. Na vijf jaren van Duitse bezetting werd Nederland weer tot een onafhankelijke, vrije staat. Net als duizenden anderen die ervan verdacht werden het naziregime gediend te hebben, diende Daniël Krantz zich na de bevrijding te melden. Overtuigd van het feit dat hij niets onrechtmatigs en niets ten nadele van de Nederlandse staat had uitgevoerd gedurende de Duitse bezetting, meldde hij zich vrijwillig op 5 mei. Diezelfde dag nog werd hij als politiek delinquent in bewaring gesteld.¹¹⁴

Krantz streefde naar eigen zeggen altijd naar het beste voor zijn vaderland. Niet ter verrijking van de Duitse oorlogseconomie, maar voor een goede positie van Nederland had hij immers de functie van directeur bij de Nederlandsche Oost Compagnie aanvaard. Om zich te kunnen verantwoorden voor zijn daden had hij zich tijdens zijn verblijf in Berlijn hard gemaakt het archief van het N.O.C. te redden van vernietiging. Het archief van het N.O.C., waarin ook de archieven van de verschillende dochterinstellingen waren opgenomen, had Nederland op Dolle Dinsdag op 5 september 1944 verlaten en was toen naar Berlijn verplaatst.¹¹⁵ Toen aan het begin van 1945 duidelijk werd dat de Duitsers de oorlog niet meer zouden winnen, begon men in Berlijn met de systematische vernietiging van alle bewijzen van de Duitse oorlogsmachine. Het *Ostministerium* wilde hiertoe ook het archief van het N.O.C. uit de weg ruimen. Om zich later te kunnen verantwoorden, bracht Krantz de veelal financiële papieren van de N.O.C. echter in veiligheid.¹¹⁶

Tot Krantz' verbazing en groot ongenoegen was het gerecht helemaal niet overtuigd van zijn onschuld. Zijn hechtenis duurde veel langer dan hij aanvankelijk had verwacht. Jarenlang zat hij vast in afwachting van zijn terechtzitting. Deze vond pas plaats op 25 april 1949.¹¹⁷ Al die tijd had hij onafgebroken gevangen gezeten in de cellenbarakken in Scheveningen.¹¹⁸

Krantz kon al die jaren niets anders doen dan afwachten. Veel voorspoed bracht zijn periode in hechtenis hem niet. Hij werd allereerst al snel na de bevrijding uit zijn functie als directeur van de N.O.C. ontheven nadat de onderneming onder beheer van de Nederlandse staat werd gesteld.¹¹⁹ Krantz was vanaf dat moment dus officieel werkloos. Op 17 januari

1946 werd vervolgens zijn particulier vermogen onder beheer gesteld.¹²⁰ Krantz had niet langer de beschikking over het door hem opgespaarde vermogen, en onduidelijk was nog wat er uiteindelijk mee zou gebeuren. En niet alleen financieel, maar ook privé zou zijn periode in gevangenschap hem geen geluk brengen. Zijn vrouw Jacoba wilde na jaren van gescheiden te hebben geleefd nu ook formeel van Krantz scheiden.¹²¹ De situatie na zijn eventuele vrijlating zou hiermee definitief nooit meer worden zoals die voor de oorlog geweest was.

Na bijna vier jaar gevangenschap kreeg Krantz in het voorjaar van 1949 te horen dat hij eind april voor de rechter diende te verschijnen. Hij werd van Scheveningen overgebracht naar het Huis van Bewaring in Rotterdam, waar de rechtszitting plaats zou vinden. In de morgen van 25 april 1949 diende hij in een openbare terechtzitting voor de rechter te verschijnen, bijgestaan door de Rotterdamse advocaten Mr. W.M.E. van Rossem en Mr. G. de Groot.¹²² Krantz kreeg hier de gelegenheid zijn verklaring af te leggen en kreeg hier de vordering van de procureur-fiscaal, de hoogste vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie bij de Bijzondere Rechtspleging, te horen. Deze legde Krantz ten laste dat hij als

Nederlander, doch toonaangevend en vooraanstaand lid van de landsverraderlijke (...) N.S.B. opzettelijk van omstreeks medio 1942 tot in 1945 (...), handelende in zijn hoedanigheid van directeur van de in belangrijke mate op vijandelijke inspiratie opgerichte en met vijandelijk goedvinden werkende naamloze vennootschap "Nederlandsche Oost Compagnie", ten nadele van de Staat en van Nederlands toenmalige bondgenoten (...), en ten behoeve van de vijand en diens doelstellingen (...), leiding heeft gegeven bij de aanwerving van belangrijke aantallen (...) werkers (...) en bij hun uitzending (...) zeer veel verricht ter bevordering en bereiking van het bij de oprichting van de N.O.C. gestelde doel (...) mede de hand gehad in het leven roepen van dochterinstellingen.¹²³

Krantz kreeg, bijgestaan door zijn advocaten, de gelegenheid op de tenlastelegging te reageren. Krantz' advocaten gebruikten in hun verdediging dertien brieven van mensen die een verklaring over Krantz af wilden leggen, die bij moesten dragen aan een vrijspraak van Krantz. Het verzoek van de advocaten naar aanleiding van het voorgaande was dan ook Krantz' onmiddellijke invrijheidstelling. Na beraad deelde het Hof hierop bij monde van de voorzitter mee dat aan het verzoek tot invrijheidstelling geen gehoor zou worden gegeven. Uitspraak in de zaak zou ruim twee weken later in een nieuwe openbare terechtzitting volgen.¹²⁴

In de middag van 13 mei 1949 verscheen Krantz opnieuw voor het Bijzonder Gerechtshof. Aan de hand van de vordering van de procureurfiscaal en de verklaringen van de Krantz en zijn beide advocaten, oordeelde het Hof dat Krantz schuldig was aan

het medeplegen van het opzettelijk, in tijd van oorlog, den vijand hulp verlenen, gedurende den tijd van den huidige oorlog voor 15 mei 1945, meermalen gepleegd.

Ter verlichting van de uitspraak nam het Hof de hoge leeftijd van Krantz van 64 jaar, zijn koppige en onbaatzuchtige vasthouden aan het door hem als in het belang van Nederland beschouwde plan, en het feit dat hij zich meermalen krachtig verzet heeft tegen de bedoelingen van Rost van Tonningen in zijn functie van president-commissaris, in acht. Ondanks deze verlichting kreeg Krantz een gevangenisstraf van zeven jaar opgelegd, waarbij de periode in hechtenis sinds 5 mei 1945 in mindering gebracht zou worden. Daarbij verloor Krantz voor de rest van zijn leven het recht tot kiezen en verkiesbaarheid.¹²⁵

Voor Krantz was de straf onaanvaardbaar. Hij had inmiddels vier jaar in hechtenis verkeerd, en overtuigd van zijn grote mate van onschuld, achtte hij het onrechtvaardig nog drie jaar in gevangenschap te moeten verkeren. Krantz' beide advocaten raadden hem aan zich neer te leggen bij het bewezen verklaarde feit, maar opperden protest aan te tekenen tegen de toepassing van bepaalde wetsartikelen en de straf die niet in overeenstemming zou zijn met de aard en de ernst van het bewezen verklaarde feit.¹²⁶ De Groot en Van Rossem dienden daarom een verzoek in bij de Bijzondere Raad van Cassatie, waarbij niet de hele zaak opnieuw zou worden behandeld, maar alleen de rechtsvragen aan de orde zouden komen. Op zaterdag 25 februari 1950 zou de behandeling van de zaak in het gebouw van de Hoge Raad in Den Haag plaatsvinden.¹²⁷

Vanwege de lange tijd dat Krantz nog in afwachting zou zitten tot de cassatie in behandeling zou worden genomen, leek het verzoek zijn praktisch effect te verliezen. Ondanks de straf van zeven jaar zou Krantz er namelijk redelijkerwijs op mogen rekenen op 5 januari 1950 voorwaardelijke invrijheidstelling te verkrijgen. Advocaat Van Rossem wendde zich daarom tot de rechtbank met het eerbiedig verzoek, gezien de hoge leeftijd van Krantz en het idee dat hij al lang genoeg gestraft zou zijn en met inachtneming van de verklaringen aangaande Krantz, Krantz in vrijheid te stellen.¹²⁸ De Bijzondere Strafkamer van de rechtbank in Rotterdam besloot gehoor te geven aan de vraag van Van Rossem. Gelet op de omstandigheden dat Krantz zich al sinds mei 1945 in hechtenis bevond, besloot de rechtbank dat Daniël Krantz op 24 december weer in vrijheid zou worden gesteld.¹²⁹

Na vier en een half jaar hechtenis stond Krantz weer op vrije voeten. Zijn leven was echter zo goed als over. Hij was inmiddels 65 jaar oud, werkloos en zat financieel aan de grond. Bovendien was hij gescheiden, en werden de contacten met zijn relaties dankzij zijn periode in gevangenschap en zijn veroordeling als oorlogsmisdadiger nooit meer zoals voor de oorlog. Krantz zou zijn leven van na de oorlog zelf een ruïne noemen. Het enige lichtpuntje in deze ruïne was het hernieuwde contact met zijn kinderen. Na hun vader de fouten die hij tijdens de oorlog begaan had volkomen te hebben vergeven, namen Krantz' kinderen hun vader weer op in de familie. De kerstdagen direct na zijn vrijlating vierde Daniël Krantz te midden van zijn kinderen.¹³⁰

Conclusie

Daniël Krantz leidde jarenlang een voortvarend leven. Nadat hij afscheid genomen had van het familiebedrijf en uit zijn geboortestad Leiden was vertrokken, ontwikkelde hij zich met de jaren tot een bankdirecteur die alom bekend stond als zeer bekwaam en zeer gewaardeerd. Hij trouwde, kreeg vier kinderen en genoot een riant inkomen. Hij had een prima leven zoals veel meer dat hadden. Zijn nationaalsocialistische overtuigingen, door velen niet gedeeld en dus een punt waarin hij anders was dan de gemiddelde burger, betekende aanvankelijk geen enkele duidelijke beperking aan zijn leven.

Krantz was naar eigen zeggen boven alles een vaderlandslievende. Hij zou zich tegen de Duitse inval van Nederland in mei 1940 gekeerd hebben en leefde daarbij lange tijd het leven van voor de oorlog door. In de vroege zomer van 1942 kwam hier verandering in. Met name dankzij de verrichtingen van Rost van Tonningen werd in die tijd de Nederlandsche Oost Compagnie opgericht, een onderneming ter coördinatie en stimulatie van de Nederlandse bijdrage aan de oostinzet. Krantz werd door een bevriende zakenrelatie gevraagd voor de functie van directeur. En ondanks dat Krantz zich de eerste twee jaar totaal afzijdig van de Duitse oorlogseconomie wist te houden, ging hij nu overstag. Hij voelde zich geroepen de functie te aanvaarden; naar eigen zeggen niet ter verrijking van de Duitse bezetter, maar ten behoeve van zijn vaderland. Zijn keuze werd hem door velen echter niet in dank afgenomen. Met zijn aanstelling als N.O.C.-directeur bleek een bizarre omwenteling in zijn leven te hebben plaatsgevonden.

Krantz begon enthousiast bij de onderneming, waarvan hij niets van de oprichting of het totstandkomingproces had meegekregen. De mogelijkheden voor de N.O.C. leken aanvankelijk bijna onbegrensd. Krantz zette zich hard in voor de in zijn ogen goede zaak, maar kon niet verhelfen dat het langzaam bergafwaarts met de onderneming ging. Daarbij bleek zijn functie binnen de onderneming al vanaf het begin tegen te vallen. Statutair leek hij een stevige positie te hebben, maar in praktijk bleek dat hij steeds meer in de schaduw kwam te staan van Rost van Tonningen, de drijvende kracht achter de onderneming, die langzaam maar zeker de gehele N.O.C. naar zijn hand zette. Krantz ondervond steeds meer moeite met verschillende functionarissen die Rost van Tonningen aanstelde. Met Rost van

Tonningen zelf bleef hij op redelijke voet staan, al was hij fel tegenstander van de koers die Rost van Tonningen voerde. Om erger te voorkomen en om te proberen er nog het best mogelijke voor Nederland uit te halen, bleef hij aanhouden als directeur. Langzaam maar zeker stortte het Duitse Rijk echter in, en viel het gebied waar het de N.O.C. uiteindelijk allemaal om te doen was door de bevrijding van Oost-Europa door het Russische leger weg. De bevrijding van Nederland maakte uiteindelijk een einde aan de N.O.C.

Zich van geen kwaad bewust vanwege de overtuiging altijd het beste met Nederland voor te hebben gehad, werd Krantz als voormalig functionaris binnen het naziregime na de oorlog gevangen gezet. Na vier jaar hechtenis kwam zijn zaak uiteindelijk voor het Bijzonder Gerechtshof, en werd Krantz veroordeeld voor zeven jaar cel vanwege zijn medeverantwoordelijkheid aan het verlenen van hulp aan de vijand gedurende de oorlogsjaren. Krantz kwam uiteindelijk eerder vrij dan de gestelde zeven jaar, maar van zijn leven was na de oorlog niets meer over dan een ruïne.

Krantz' leven is heel anders gelopen dan hij ooit had kunnen voorzien. Hij zette zijn veilige voortvarende leven op het spel voor een missie die hij zelf zag als ten behoeve van het vaderland. Zijn bijdrage aan de onderneming zou later veel minder blijken dan hij ooit had beoogd en al die tijd op was blijven hopen. Het machtsspel waarin hij zich met Rost van Tonningen en het aan hem loyale netwerk bevond, bleek een ongelijke strijd, waarin de winnaar al lang bekend was. Rost van Tonningen had zijn positie te stevig gevestigd opgebouwd, en Krantz kon niets anders doen dan volgen of vertrekken. Uit koppigheid en ideologische overtuiging weigerde hij dit laatste, maar voorzag niet dat hij hiermee zijn complete toekomst vergooid had. Hij kon de weg van de N.O.C. niet meer bijsturen, en werd daardoor na de oorlog schuldig bevonden aan het volgen van de koers die Rost van Tonningen was ingeslagen. Daniël Krantz dacht grote offers voor zijn land te brengen, maar dit werd hem niet in dank afgenomen. En dat, terwijl hij eigenlijk nooit had willen volgen in de weg die Rost van Tonningen voor de N.O.C. had bepaald.

Noten

-
- ¹ Burgerlijke Stand der gemeente Leiden (16 juni 1948). NA-CABR, 156 III.
- ² Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949). NA-CABR, 156 III.
- ³ A.B. Hendriks, *Inventaris van de persoonlijke archieven van de firmanten en eigenaren van het bedrijf J.J. Krantz en Zoon te Leiden (1731) 1797-1970, waarin opgenomen stukken betreffende het beheer van de bedrijven van stoffenhandel "Fa. Krantz en Zoon te 's-Gravenhage", de laken en wollenstoffenfabriek "Fa J.J. Krantz en Zoon te Leiden" en de Volksbadhuizen te Leiden* (Leiden 1982) XX.
- ⁴ Ibidem, I-II.
- ⁵ Ibidem, XIX.
- ⁶ Ibidem, XXI.
- ⁷ Burgerlijke Stand der gemeente Leiden (28 oktober 1947). NA-CABR, 37530 I.
- ⁸ Proces-verbaal inzake L.P. Krantz (26 maart 1946). NA-CABR, 37530 II.
- ⁹ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950). NA-CABR, 156 II.
- ¹⁰ Verklaring Mr. C.J. De Vriese inzake Mr. D. Krantz (7 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ¹¹ Proces-verbaal L.P. Krantz.
- ¹² Verklaring Mr. C.J. De Vriese.
- ¹³ Staat van inlichtingen betreffende Daniël Krantz (15 juli 1946). NA-CABR, 156 III.
- ¹⁴ Hendriks, *Inventaris van het bedrijf J.J. Krantz*, XIX.
- ¹⁵ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ¹⁶ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ¹⁷ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ¹⁸ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ¹⁹ Verklaring van J.E. van der Pot inzake Mr. D. Krantz (10 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ²⁰ Staat van inlichtingen betreffende Daniël Krantz (15 juli 1946). NA-CABR, 156 III.
- ²¹ Verklaring van Mr. N.J. Bink inzake Mr. D. Krantz (23 april 1949). NA-CABR, 156 III.
- ²² Verklaring van P. Bakker inzake Mr. D. Krantz (4 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ²³ Hendriks, *Inventaris van het bedrijf J.J. Krantz*, XXI.

-
- ²⁴ Hendriks, *Inventaris van het bedrijf J.J. Krantz*, V-VI.
- ²⁵ Proces-verbaal van aanhouding en verhoor van Adriaan Krantz (21 maart 1947). NA-CABR, 37348.
- ²⁶ Verklaring van Mr. A. Boon inzake Mr. D. Krantz (5 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ²⁷ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ²⁸ Proces-verbaal van aanhouding en verhoor van Adriaan Krantz (21 maart 1947).
- ²⁹ Proces-verbaal van verhoor verdachte Leonard Pieter Krantz (26 maart 1946). NA-CABR, 37530 I.
- ³⁰ Proces-verbaal van aanhouding en verhoor van Adriaan Krantz (30 mei 1945). NA-CABR, 37348.
- ³¹ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ³² Verklaring van Ir. J.J. van den Broek inzake Mr. D. Krantz (3 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ³³ Verklaring van Mr. N.J. Bink.
- ³⁴ Verklaring van Mr. J.W. van Zanten inzake Mr. D. Krantz (21 januari 1949). NA-CABR, 156 III. vgl. Verklaring van P.C. Baas inzake Mr. D. Krantz (21 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ³⁵ Verklaring van Mr. N.J. Bink.
- ³⁶ Mark Mazower, *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe* (Londen 2009) 46-63.
- ³⁷ Verklaring van Mr. J.W. van Zanten.
- ³⁸ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ⁴¹ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ⁴² Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ⁴³ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. (3^e kwartaal 1942). NA-CABR, 156 III.
- ⁴⁴ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ⁴⁵ Verklaring van Ir. J.J. van den Broek.
- ⁴⁶ Verklaring van J.E. van der Pot.
- ⁴⁷ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ⁴⁸ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ⁴⁹ Verklaring van A.A. van Sandick inzake Mr. D. Krantz (5 januari 1949). NA-CABR, 156 III.
- ⁵⁰ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ⁵¹ Verklaring van Ir. J.J. van den Broek.
- ⁵² Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ⁵³ David Barnouw, *Rost van Tonningen: fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994) 105.

-
- ⁵⁴ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁵⁵ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 105.
- ⁵⁶ Politieke Recherche Afdeling Collaboratie te Rotterdam, Post 's-Gravenhage. Dossier No. 40112 (22 juni 1948). NA-CABR, 156 I.
- ⁵⁷ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 106.
- ⁵⁸ Politieke Recherche Afdeling Collaboratie.
- ⁵⁹ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 106.
- ⁶⁰ Politieke Recherche Afdeling Collaboratie.
- ⁶¹ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 107.
- ⁶² Politieke Recherche Afdeling Collaboratie.
- ⁶³ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁶⁴ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 107-108.
- ⁶⁵ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁶⁶ Statuten der Naamlooze Vennootschap Nederlandsche Oost Compagnie N.V. gevestigd te 's Gravenhage (1942). NIOD, 176 18.
- ⁶⁷ Politieke Recherche Afdeling Collaboratie te Rotterdam, Post 's-Gravenhage. Accountantsrapport (22 juni 1948). NA-CABR, 156 I.
- ⁶⁸ Afschrift van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Zuid-Holland (29 januari 1944). NA-CABR, 156 I.
- ⁶⁹ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 110.
- ⁷⁰ Statuten der Naamlooze Vennootschap Nederlandsche Oost Compagnie.
- ⁷¹ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949. NA-CABR, 156 II.
- ⁷² Overzicht N.O.C. en dochtermaatschappijen. NIOD, 176 19. vgl. David Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen. Deel II. Mei 1942 – mei 1945* (Zutphen 1993) 24,30,36,232.
- ⁷³ Statuten der Naamlooze Vennootschap Nederlandsche Oost Compagnie. NIOD, 176 18.
- ⁷⁴ Overzicht N.O.C. en dochtermaatschappijen. vgl. Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen* 24,30.
- ⁷⁵ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. vgl. Barnouw, *Rost van Tonningen* 108,109.
- ⁷⁶ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ⁷⁷ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Statuten der Naamlooze Vennootschap Nederlandsche Oost Compagnie.
- ⁸⁰ Ibidem.

-
- ⁸¹ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ⁸² Verdediging Ir. P.S. Heerema. NA-CABR, 74780.
- ⁸³ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ⁸⁴ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁸⁵ Verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oostcompagnie N.V. (4^e kwartaal 1942). NA-CABR 156 III.
- ⁸⁶ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁸⁷ Verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. (Eerste kwartaal 1944). NA-CABR 156 III.
- ⁸⁸ Eerste verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁸⁹ Gegevens omtrent de dochtermaatschappijen van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. (9 april 1943). NIOD 176 18.
- ⁹⁰ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (29 april 1949).
- ⁹¹ Gegevens omtrent de dochtermaatschappijen van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V.
- ⁹² Barnouw, *Rost van Tonningen* 108.
- ⁹³ Ibidem, 117.
- ⁹⁴ Ibidem, 110.
- ⁹⁵ Statuten der Naamlooze Vennootschap Nederlandsche Oost Compagnie.
- ⁹⁶ Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen* 257-258.
- ⁹⁷ Ibidem, 368.
- ⁹⁸ Barnouw, *Rost van Tonningen* 114.
- ⁹⁹ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹⁰⁰ Verdediging Ir. P.S. Heerema.
- ¹⁰¹ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹⁰² Verdediging Ir. P.S. Heerema.
- ¹⁰³ Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen* 27.
- ¹⁰⁴ Verslag der werkzaamheden van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. over het derde kwartaal 1943. NA-CABR, 156 III.
- ¹⁰⁵ Voorschriften ter regeling van de verhouding Presidium – Voorzitter van de Raad van Toezicht – Directie Nederlandsche Oost Compagnie N.V. (1944). NIOD, 176 97.
- ¹⁰⁶ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).

-
- ¹⁰⁷ Overzicht N.O.C. en dochtermaatschappijen. vgl. Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen* 24,27,39,57,127.
- ¹⁰⁸ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).
- ¹⁰⁹ Brief aan Mr. M.M. Rost van Tonningen (13 november 1944). NIOD, 176 97.
- ¹¹⁰ Barnouw, *Rost van Tonningen* 120.
- ¹¹¹ Verklaring van Dr. Ir. M.D. Dijt inzake Mr. D. Krantz (5 maart 1948). NA-CABR, 156 III.
- ¹¹² Brief van F.L. Rambonnet aan den Voorzitter van den Raad van Commissarissen van de Nederlandsche Oost Compagnie N.V. (21 februari 1945). NA-CABR, 156 III.
- ¹¹³ Barnouw, *Rost van Tonningen* 121.
- ¹¹⁴ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹¹⁵ Ibidem.
- ¹¹⁶ Verklaring van Dr. Ir. M.D. Dijt.
- ¹¹⁷ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹¹⁸ Kennisgeving van ingesteld beroep in cassatie. NA-CABR, 156 III.
- ¹¹⁹ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹²⁰ Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken (9 mei 1946). NA-CABR, 156 I.
- ¹²¹ Verklaring J. Krantz-Roosenburg inzake Mr. D. Krantz (4 april 1949). NA-CABR, 156 III.
- ¹²² Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹²³ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, Vijfde Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 13 mei 1949.
- ¹²⁴ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, 5^e Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 25 april 1949.
- ¹²⁵ Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage, Vijfde Kamer, zittinghoudende te Rotterdam. Openbare terechtzitting van 13 mei 1949.
- ¹²⁶ Brief van Mr. G. de Groot aan de Griffier van den Bijzonderen Raad van Cassatie, Heerengracht te 's-Gravenhage (13 juli 1949). NA-CABR, 156 II.
- ¹²⁷ Pro Justitia, aanzegging dag voor de behandeling van het beroep in cassatie (12 januari 1950). NA-CABR, 156 II.
- ¹²⁸ Brief van Mr. W.M.E. Rossem aan de Arrondissements-Rechtbank te Rotterdam (17 december 1949). NA-CABR, 156 II.
- ¹²⁹ Gerechtelijk schrijven No. 56664. NA-CABR, 156 II.
- ¹³⁰ Pleitnota inzake Mr. D. Krantz (25 februari 1950).

Bronnen en Literatuur

Archieven en collecties

Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Justitie, Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (NA-CABR)

- 156 Dossier t.n.v. Daniël Krantz
- 37530 Dossier t.n.v. Leonard Pieter Krantz
- 37348 Dossier t.n.v. Adriaan Krantz
- 74780 Dossier t.n.v. Pieter Schelte Heerema

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam (NIOD)

- 176 Nederlandsche Oost Compagnie

Literatuur

Barnouw, David, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen. Deel II. Mei 1942 – mei 1945* (Zutphen 1993).

Barnouw, David, *Rost van Tonningen: fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994).

Hendriks, A.B. *Inventaris van de persoonlijke archieven van de firmanten en eigenaren van het bedrijf J.J. Krantz en Zoon te Leiden (1731) 1797-1970, waarin opgenomen stukken betreffende het beheer van de bedrijven van stoffenhandel "Fa. Krantz en Zoon te 's-Gravenhage", de laken en wollenstoffenfabriek "Fa J.J. Krantz en Zoon te Leiden" en de Volksbadhuizen te Leiden* (Leiden 1982).

Mazower, Mark, *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe* (Londen 2009).